

Erken Dönem Tasavvuf Düşüncesinde Mutasavvıfların Dilenciliğe Yaklaşımları

Ömer TAY

Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Tasavvuf Anabilim Dalı, Bingöl/Türkiye

o.tay21@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1692-9143>

Araştırma Makalesi

Süreç

Geliş Tarihi: 01.01.2025

Kabul Tarihi: 16.05.2025

Yayın Tarihi: 15.06.2025

İntihal

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Finansman: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Telif Hakkı

© Ömer TAY | Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 (CC BY-NC) International License

Öz

İslâm, çalışmayı ve üretmeyi teşvik eden bir dindir. Dilencilik ise bu teşvikin tam tersine bir durumdur. Ancak İslâm toplumunda zaman zaman çeşitli sebeplerle dilenenler ve bu dilenmeyi bir geçim yoluna dönüştüren zümreler olmuştur. Söz konusu zümrelerin içerisinde bazı mutasavvıflar ve dervişler de bulunmuştur. Bu çalışmada tasavvuf düşüncesinin dilencilik olgusuna yönelik yaklaşımı, hicrî II-VI. yüzyılları kapsayan erken dönem tasavvuf anlayış çerçevesinde incelenmiştir. Tasavvuf eserleri ve mutasavvıfların sözleri ışığında dilenciliğin nasıl ele alındığı derviş, fakir ve zâhid gibi kavramlarla ilişkilendirilerek detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Tasavvuf literatüründe bazı dervişlerin yolculukları sırasında veya tüm mal varlıklarını fakirlere dağıttıktan sonra dilenciliğe başvurduğuna dair örnekler bulunmaktadır. Bu durum, dilenciliğin tasavvuf açısından kabul edilebilir olup olmadığına dair önemli soruları gündeme getirmiştir. Araştırmanın bulguları tasavvuf ehlinin genel olarak dilenciliği hoş karşılamadığını, ancak bazı özel durumlarda meşrû bir eylem olarak kabul edilebileceğini ortaya koymaya çalışmıştır. Bu özel durumlar arasında ölüm tehlikesi veya açlık nedeniyle dilenciliğe başvurma, hastalık sebebiyle geçim sağlayamama ve müridlerin müridlerini alçakgönüllülük kazanmaları için dilenmeye teşvik etmeleri gibi durumlar yer almaktadır. Ancak bu tür dilencilik, geçici ve bir ihtiyaçtan doğan bir çözüm olarak değerlendirilirken, meslek haline getirilmesi kesinlikle eleştirilmiştir. Çalışma, tasavvufun dilenciliğe bakışını hem mânevî terbiye hem de sosyal sorumluluk çerçevesinde inceleyerek mutasavvıfların bu konuda nasıl bir yaklaşım sergilediğini Bu çalışma, tasavvufun dilenciliğe bakışını mânevî terbiye ve sosyal sorumluluk çerçevesinde analiz ederek, mutasavvıf âlimlerin bu konudaki tutumlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Tasavvuf ehli, dilenciliği meslek olarak kabul etmez; dilencilik daha çok geçici bir çözüm ya da mânevî bir terbiye aracı olarak görülür. Dervişler, maddi kazançtan ziyade mânevî zenginliğe odaklanır ve dilenciliği nefsi terbiye etmek veya hayatta kalmak için kullanırlar. Dilencilik, dünyevî kazanç amacı güden kişilerle dervişlerin bakış açısı arasında önemli farklar vardır. Tasavvuf ehli, dilenciliği biriktirme aracı değil, mânevî olgunlaşma ve teslimiyet olarak değerlendirir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Derviş, Fakir, Tevekkül, Dilenci.

Atıf

Tay, Ömer. "Erken Dönem Tasavvuf Düşüncesinde Mutasavvıfların Dilenciliğe Yaklaşımları". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 8/1 (2025), 112-125. <https://doi.org/10.52637/kiid.1611367>

Approaches of Sûfis Towards Begging in Early Sûfî Thought

Ömer TAY

Assoc. Prof., Bingöl University Faculty of Islamic Sciences, Basic Islamic Sciences, Department of Sufism, Bingöl/Türkiye
o.tay21@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1692-9143>

Research Article

History

Received: 01.01.2025

Accepted: 16.05.2025

Published: 15.06.2025

Plagiarism

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Funding: The author acknowledges that they received no external funding in support of this research.

Competing Interests: The author declares that have no competing interests.

Copyright

© Ömer TAY | Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 (CC BY-NC) International License

Cite as

Tay, Ömer. "Approaches of Sûfis Towards Begging in Early Sûfî Thought". *Journal of Kocatepe Islamic Sciences* 8/1 (2025), 112-125. <https://doi.org/10.52637/kiid.1611367>

Abstract

Islam is a religion that encourages work and productivity. Begging, on the other hand, stands in contrast to this encouragement. Nevertheless, within Islamic society, there have been individuals who, for various reasons, turned to begging, and even groups who adopted it as a means of livelihood. Among these were certain Sufis and dervishes. This study explores the approach of Sufi thought toward the phenomenon of begging, focusing on the early period of Sufism spanning the 2nd to 6th centuries AH. It examines how begging was addressed in Sufi literature and in the sayings of prominent Sufis, analyzing the concept in relation to terms such as dervish, faqir (poor person), and zâhid (ascetic). Sufi texts contain examples of dervishes who resorted to begging during their travels or after giving away all their possessions to the poor. Such cases raise important questions about whether begging is acceptable from a Sufi perspective. The findings of the research indicate that, generally, Sufis did not view begging favorably. However, in certain exceptional situations, it was seen as a permissible act. These situations included begging due to life-threatening hunger, inability to earn a living because of illness, or instances where spiritual masters (murshids) instructed their disciples (murids) to beg as a means of cultivating humility. Still, such acts of begging were considered temporary and need-driven solutions. Turning begging into a profession was unequivocally criticized. By analyzing the Sufi view on begging through the lenses of spiritual training and social responsibility, this study seeks to reveal the attitudes adopted by Sufi scholars on the matter. Sufis did not regard begging as a profession; instead, it was sometimes seen as a transitional means or a tool for spiritual training. Dervishes focused not on material gain, but on spiritual wealth, using begging either to discipline the ego or as a last resort for survival. There is a significant distinction between those who beg for worldly gain and dervishes operating within the Sufi worldview. For the Sufi, begging is not a means of accumulation, but a path toward spiritual maturity and surrender.

Keywords: Sufism, Dervish, Ascetic, Reliance on God, Beggar.

Giriş

Tasavvuf; his ve gönül merkeze alan, hayatla iç içe geçmiş mânevî bir yolculuktur. Tasavvuf, yalnızca bir köşeye çekilip ibadet etmekle sınırlı kalmaz, aksine hayatın her anına nüfuz eden ve onu anlamlandıran bir bakış açısı sunar. Tasavvufun temelinde: “Dünya ahiretin tarlasıdır.”¹ hikmeti yatar. Bu hadis-i şerif ile dünyadaki her eylemin ahirette bir karşılığı olduğu ve her anımızı bilinçli geçirmemiz gerektiği vurgulanır. Tasavvuf ehli, zikir ve tefekkür gibi yöntemlerle nefislerini terbiye eder ve gönüllerini arındırır; bencil duygulardan kurtularak daha merhametli, sevgi dolu ve faydalı insanlar olmaya çalışır. Tasavvufun hayatla bütünleşmesi sadece bireysel bir dönüşümle sınırlı kalmaz. Tasavvuf ehli, kazandıkları irfanı ve sevgiyi toplumla paylaşmak için de çaba gösterir. Yardımlaşma, dayanışma ve hoşgörü gibi değerleri savunarak daha adil ve güzel bir dünya inşa etmeye katkıda bulunur.² Nitekim Yunus Emre’nin (ö. 720/1320): “Çalış, kazan, ye yedir, bir gönül ele getir/ Yüz Kâbe’den yeğrekdir, bir gönül ziyareti”³ şeklindeki bu dizeleri, tasavvufun kuruluş döneminden beri sûfler tarafından sıkça vurgulanan paylaşmaya dayalı bir anlayışı yansıtır. Bu anlayışın temelini, maddiyattan ve bencilikten uzak, Allah’a yakınlaşmaya ve insanlara hizmet etmeye odaklı bir yaşam biçimi oluşturur. Tasavvufun kurucu imamları olarak kabul edilen ilk sûfler, sadece mâneviyata odaklanan değil, aynı zamanda aktif ve üretken bir yaşam tarzı benimseyen şahsiyetlerdi. Çoğu zaman bir meslek sahibi olup para kazanır, ihtiyaç sahiplerine yardım eder ve hayırseverlik faaliyetlerine katılırlardı. Bu şekilde hem kendi mânevî gelişimlerine katkıda bulunur hem de toplumda faydalı bir rol oynarlardı. Bu yüzden sûfler, dilenciliği hoş görmez ve kimseye avuç açmazlardı. Dilenenlere yardım etmeyi teşvik etmelerine rağmen kendileri bu yöntemi tercih etmezlerdi. Serî es-Sakatî’nin (ö. 251/865) “Cennete giden kısa yol şudur. Kimseden bir şey isteme. Kimseden bir şey alma. Kimseye verecek bir şeye sahip olma.”⁴ sözleri bu anlayışı özetler. Bunun yanı sıra Cüneyd-i Bağdadî’nin (ö. 297/909): “Kendisine vermek, almaktan daha hoş gelmeyen kimsenin alması, câiz olmaz” sözleri de tasavvuf anlayışında vermenin önemini vurgular.⁵ Bu bağlamda tasavvuf ehli, çalışmayı ve üretmeyi Allah’a yakınlaşmanın bir yolu olarak görür. Bu nedenle her sûfi mutlaka bir sanatla uğraşır ve alın terinin ürününü yer; helâl kazanç elde etmeye özen gösterir ve asla başkalarına yük olmaz. Tasavvuf tarihinde öne çıkan şahsiyetlerin yaşamlarına bakıldığında, bu ahlâk anlayışının onların düşünce ve pratiklerinde belirgin bir şekilde tezahür ettiği görülmektedir. Nitekim ilk sûflerin kassâr (çamaşırcı), sakatî (eskici), verrâk (kâğıtçı), harrâz (ipekçi), hammâl (pamuk atan), hallâc (dokumacı), nessâc (ketenci) gibi nisbelerle anılmaları bunu bariz bir şekilde ortaya koymaktadır.⁶ Bu örnekler tasavvufun sadece zikir ve ibadetle sınırlı olmadığını, aynı zamanda aktif bir hayat tarzı ve üretkenlik gerektirdiğini gösterir. Söz konusu sûflerin çalışmayı ve emeği ön plana çıkarmaları ve müridlerine de bu yönde tavsiyede bulunmaları tasavvufta çalışmanın ve alın teriyle geçinmenin önemini gösterir.

İlk dönem sûfleri; meslek, sanat, zanaat ve ticaret gibi meşrû geçim yollarını tasavvufî terbiyenin önünde bir engel olarak görmemişlerdir. Aksine, bu meşrû faaliyetleri, nefis terbiyesinde etkili bir araç olarak değerlendirmişlerdir. Bununla birlikte, sûfler zaman zaman nefsi disipline etmek amacıyla çalışma ve üretkenliğin zıddı olan geçici dilencilik gibi yöntemlere de başvurmuşlardır. Bu yöntemin amacı; kibri kırmak, bencilliği etkisiz hale getirmek ve mütevazı olmayı sağlamaktır. Dilencilik, kişinin kendi bencil isteklerinden ve egolarından sıyrılıp başkalarının ihtiyaçlarını da düşünmesini sağlar. Tasavvufta Allah’la beraber olma hali, sadece halvete girmek veya inzivaya çekilmekle sınırlı değildir. Sûfler, çalışırken veya bir kazançla uğraşırken de halk içinde Hak’la beraber olmaya çalışırlar. Bu, tasavvufun günlük hayatın her alanına nüfuz etmesi ve her an Allah’ın varlığının bilincinde olmayı teşvik etmesiyle ilgilidir. Sûfler, gençleri de çalışmaya teşvik etmişlerdir. Onları çeşitli hizmetlerde görevlendirerek hem sorumluluk sahibi olmalarını sağlamışlar hem de tasavvufun ilkelerini uygulamalı olarak öğrenmelerine yardımcı olmuşlardır. Tasavvuf ehli çalışmalarını tevekküllerini zedeleyecek ya da dünyalık bir çalışma olarak görmezler. Aksine, çalışmayı Allah’a kulluk ve O’na yakınlaşmanın bir yolu olarak kabul ederler. Bu sayede maddî ve mânevî açıdan dengeli bir hayat sürmeye gayret ederler.

Dünyanın geçici, fâni olduğunu ifade ederek mallarını elinden çıkaran kimi sûfler hayatlarının geri kalan kısımlarında dilenerek geçinme yoluna gitmişlerdir. Bu, maddiyattan kopma ve Allah’a tam teslimiyet göstermenin bir yolu olarak yorumlanabilir. Tasavvuf yoluna giren dervişlerin nefis terbiyesini sağlamak amacıyla çeşitli yöntemler kullanılır. Bu yöntemlerden bazıları dilencilik, hizmet ve bedensel emektir. Bu uygulamaların amacı dervişlerin kibirlerini kırmak, nefislerini köreltmek ve Allah’a olan tevekküllerini (güvenlerini) artırmaktır. Bazı tasavvuf büyükleri, müridlerini eğitmek ve nefislerini

¹ Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-sahîh*, nşr. Muhammed Zühreir b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki’n-Necât, 1422/2001), Rikâk, 3.

² Mustafa Kara, “Tasavvuf Sosyal Hayatın Neresinde”, *Keşkül* 5 (2005), 26.

³ Yunus Emre, *Divan*, haz. Mustafa Tatcı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021), 246.

⁴ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma’*. (*İslam Tasavvufu*), çev. Hasan Kâmil Yılmaz (İstanbul: Erkam Yayınları, 2016), 202.

⁵ Serrâc, *el-Lüma’*, 202; Süleyman Uludağ, *İnsan ve Tasavvuf* (İstanbul: Mavi Yayınları, 2001), 275.

⁶ Süleyman Uludağ, “Dilencilik (Tasavvuf)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/300.

terbiye etmek için onlara dilencilik yaptırmışlardır. Bu tür dilencilik kişinin bencil duygularını yok etmesine, alçakgönüllü olmasına ve Allah'a olan tevekkülünü artırmasına yardımcı olmak için yaptırılırdı.⁷

Tasavvufun erken dönem metinlerinde yer alan “zâhid”, “fakir” ve “derviş” gibi kavramlar, zaman zaman dilenciliği teşvik eden terimler olarak yanlış bir şekilde anlaşılabilmektedir. Bu bağlamda, sûflerin tasavvuf geleneği dışındaki yaklaşımlar tarafından dilencilikle özdeşleştirilmesi, gerçeği yansıtmamaktadır. Çalışmanın bir amacı da bu yanlış anlamaların önüne geçmektir. Tasavvufun mânevî öğretilerine göre bu kavramlar; kişinin dünyevî arzulardan uzaklaşmasını, mâneviyatını güçlendirmesini ve Allah'a yakınlaşmasını ifade etmektedir. Bu nedenle, tasavvufla ilgili yapılan dilenciliği pekiştiren yorumların yanlış olduğuna dikkat çekmek istedik. Ayrıca bu konunun yalnızca tasavvuf alanıyla sınırlı kalmadığı, İlahiyat disiplini içinde çalışan akademisyenlerin de ilgisini çektiği gözlemlenmiştir. Nitekim İhsan Akay'ın *İslam Hukukunda Dilencilik* adlı çalışması bu ilginin somut bir örneğidir. Diğer yandan Tasavvuf Anabilim Dalında da bu konu üzerine fazla çalışma bulunmamaktadır. Söz konusu eksikliği gidermek ve tasavvufa dair yaygın yanlış anlamaları açıklığa kavuşturmak amacıyla konu ele alınmıştır. Bu çalışma, tasavvuf ve dilencilikle ilgili zihninde soru işareti olanlara, konuyu doğru bir perspektiften anlama fırsatı sunmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, çalışmamızda klasik dönem tasavvuf literatüründen Ebu Abdullah Haris b. Esed Muhâsibî'nin (ö. 243/857) *el-Mekâsib ve'l-vera'*, Ebû Nasr Abdullah b. Alî b. Muhammed Serrâc'ın (ö. 378/988) *el-Lüma'*, Ebû Tâlib el-Mekkî'nin (ö. 386/996) *Kûtu'l-kulûb*, Ebû Abdurrahman Sülemî'nin (ö. 412/1021) *Tabakâtü's-sûfiyye*, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) *Risâletü'l-Kuşeyrî* ve Gazzâlî'nin (ö. 505/1111), *İhyâü ulûmi'd-dîn*'i gibi eserleri referans alarak konuyu işlemeye çalıştık.

1. Erken Dönem Tasavvuf Kaynaklarında Bir Eğitim Metodu Olarak Dilencilik

Dilencilik, İslâm toplumunda her ne kadar bir meslek veya geçim yolu olarak kabul görmese de tarih boyunca çeşitli sebeplerle dilencilik yapan kişiler ve zümreler her zaman var olmuştur. Bu zümrelerin içerisinde bazı mutasavvıflar ve dervişler de bulunur. Dünyayı terk edip mal varlıklarından vazgeçerek zâhidane bir hayat yaşayan bazı mutasavvıflar, geçimlerini sağlayabilmek için zaman zaman dilenmek zorunda kalmışlardır. Mal varlıklarını geride bırakan bu mânevî yolcular, zâhidâne bir hayat yaşayarak ruhlarını geliştirmeyi amaçlamışlardır. Bu yolda ilerlerken maddî ihtiyaçlarını karşılamak için de dilenmek, bazı dervişler için kaçınılmaz bir hale gelmiştir. Örneğin tarihi kaynaklarda ilk mutasavvıflardan Ebû'l-Hüseyn en-Nûrî'nin (ö. 295/908) dilendiği ve Ebû Saîd el-Harrâz'ın (ö. 277/890) “şey'en lillâh” (Allah rızası için) diyerek halka avuç açtığı bilinmektedir.⁸ Aslında bu tür mutasavvıfların geleneğinde dilencilik, sadece maddî ihtiyaçların karşılanması için değil, aynı zamanda mânevî bir arınma ve teslimiyet göstergesi olarak da görülmüştür. Dünyalık arzulardan ve bencillikten uzaklaşarak Allah'a tam bir tevekkül ile teslim olmak, bu gelenekteki dilencilüğün temelini oluşturmuştur. Bunların yanı sıra tarihte büyük sûfler, müridlerinin kibirlerini kırmak ve onları daha mütevazı hale getirmek için onları dilendirmeyi bir yöntem olarak kullanırdı. Bu sayede müridlerin maddiyata olan bağlılıklarından kurtulup, Allah'a tam bir teslimiyet göstermeleri teşvik edilirdi. Melâmet ehli olan dervişler ise kınanmak ve ayıplanmak maksadıyla dilenirdi. Hatta çevrelerinde toplananlara da dilencilik yapmalarını emrederek, toplumun önyargılarına ve kınamalarına karşı bir meydan okuma gerçekleştirirlerdi. Bağdatlı bir sûfnin, nefesine dilencilik zilletini tattırmadan ağzına lokma koymaması da bu görüşün bir örneğidir.⁹

Tasavvufun temel prensiplerinden biri, Allah'tan başka hiç kimseden hiçbir şey beklememek ve istememektir. Bu nedenle Râbia el-Adeviyye (ö. 185/801) gibi bazı sûfler, mânevî olgunluklarının bir aşamasında Allah'tan kendi zâatlarından başka bir şey talep etmeyi uygun bulmamışlardır. Ancak bu, tasavvufta dilencilüğün tamamen reddedildiği anlamına gelmez. Mecburiyet karşısında dilenmek zorunda kalanlar için belirli kurallar ve ilkeler belirlenmiştir. Bu kuralların amacı, dilenciliği bir meslek haline getirmekten kaçınmak ve Allah'a olan tevekkülü ve teslimiyeti korumaktır. Buna göre ihtiyaç sahibi bir müslüman, dilenmeden önce sabretmeli ve Allah'a tevekkül etmelidir. Mecbur kalmadıkça dilenmemeli ve dilenmek zorunda kaldığında da sadece zaruri ihtiyacını karşılayacak kadar yardım talep etmelidir. Dilenmeyi bir meslek haline getirmek ve bundan geçim sağlamak câiz değildir. Yardım eden kişi övülmemeli, vermeyen de yerilmemelidir. Verilen yardımın ihtiyaçtan fazla olan kısmı tasadduk edilmeli ve ihtiyaç sahipleri ile paylaşılmalıdır.¹⁰ Sûfî müelliflerden olan Serrâc'a göre dilencilüğün nefis terbiyesi açısından faydalı olabilmesi için doğru şekilde uygulanması gerekir. Dilencilik bir meslek haline getirilmemeli ve nefis bu durumdan rahatsız olmalıdır. Dilenmek, yalnızca zarûret halinde yapılmalıdır.¹¹

⁷ Uludağ, “Dilencilik”, 9/300.

⁸ Ebû Tâlib Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, (Kalplerin Azığı), çev. Dilaver Selvi - Yakup Çiçek (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2019), 4/245-247; Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî, *İhyâü 'Ulûmi'd-din Tercümesi*, çev. Abdullah Aydın (İstanbul: Ayfa Yayınları, 2020), 4/377.

⁹ Serrâc, *el-Lüma'*, 197; İhsan Akay, *İslam Hukukunda Dilencilik* (İstanbul: Fecr Yayınları, 2019), 55.

¹⁰ Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, 4/245-247; Gazzâlî, *İhyâü 'Ulûmi'd-din*, 4/377; Uludağ, “Dilencilik”, 9/300.

¹¹ Serrâc, *el-Lüma'*, 198.

Bu yüzden bir kimse ancak ihtiyaçlarını karşılayabilecek başka bir imkânı yoksa dilenebilir. Eğer bir kimseye ihtiyacından fazlası verilirse fazladan alınan mal geri verilmelidir. Bu, nefsin tamahkârlığını ve açgözlülüğünü engellemeye yardımcı olur. Neticede dilencilik, nefis terbiyesi için kullanılan bir yöntem olabilir. Ancak, bu yöntemin doğru şekilde uygulanması ve nefsin bu durumdan rahatsız olması önemlidir.

Tasavvuf kaynakları incelendiğinde birçok tasavvuf ehlinin dilenciliğe karşı çıktığını fakat buna rağmen bazılarının zaman zaman insanlardan bir şeyler dilendiğine şahit olunur. Bunların nedenleri maddeler halinde şöyle sıralanabilir:

Birincisi, bazı tasavvuf mensuplarının bu tür uygulamalara başvurmalarının, dilenciliği bir meslek veya geçim kaynağı olarak değil, nefis terbiyesi amacıyla, kibri ve dünyaya duyulan hırsları ortadan kaldırmak için gerçekleştirdikleri söylenebilir. Zira Bağdat'ta yaşayan bir sûfi, dilencilik yoluyla elde ettiği yiyeceklerden başka bir şey yemezmiş. Kendisine bu davranışının sebebini soranlara: "Bu yolu, nefsimi çok ağır geldiği için tercih ediyorum."¹² şeklinde cevap vermesi bunu göstermektedir. Çünkü dilenmek, nefsin hoşuna gitmeyen ve gururunu kıran bir davranıştır. Bu sûfi, dilenmeyi tercih ederek nefsin terbiye etmeyi ve onu alçakgönüllülüğe alıştırmayı amaçlamıştır. Ayrıca zorluklar ve çileler, mânevî gelişimin önemli bir parçası olarak kabul edilir. Söz konusu zat, dilenciliğin zorluklarına katlanarak mânevî açıdan gelişmeyi amaçlamıştır. Bilindiği üzere tasavvufta nefis, terbiye edilmesi ve kontrol altına alınması gereken bir varlık olarak kabul edilir. Bu yüzden bazı tasavvuf ehli tarafından dilencilik gibi zorluklar bu terbiye sürecinin önemli bir aracı olarak görülmüştür. Ancak dilenciliğin her zaman nefis terbiyesi için gerekli olduğu veya her sûfi tarafından tercih edildiği söylenemez. Tasavvufî gelenekte nefis terbiyesi, sûfiler için mânevî eğitimin merkezinde yer alır. Farklı sûfiler, nefsin arındırılması sürecinde çeşitli yöntemler benimsemişlerdir. Bu çeşitliliği destekleyen bir örnek, Serrâc'ın *el-Lüma'* adlı eserinde yer almaktadır. Rivayete göre bir büyük şeyhin iftar için kapı kapı dolaşıp ekmek kırıntısı topladığı ve ikinci akşamın iftarına kadar bu kırıntılar dışında hiçbir şey yemediği anlatılır. Bu davranışı fark eden biri, şeyhin önüne yemek koymuş ancak şeyh bu yemeği reddetmiş ve bulunduğu yerden hemen uzaklaşıp gitmiş, bir daha da o yere geri dönmemiştir.¹³ Bu durum, şeyhin nefsin terbiye etmek ve Allah'a olan tevekkülünü artırmak için yaptığı bir uygulama olarak yorumlanabilir. Şeyhin bunu nefis terbiyesi için yaptığının bir delili de kendisine lezzetli yemekler ikram edilmesine rağmen onun bu ikramları yemeden oradan ayrılmasıdır. Zira dilenciliği nefis terbiyesi için değil de meslek haline getiren bir insanın amacı maddî refaha ulaşmak olduğundan bu tür lezzetli yemekleri geri çevirmesi düşünülemez. Aynı şekilde tasavvuf büyüklerinden Mîmşâd Dîneverî'nin (299/911) yanına gelen müridlerine çarşıdan kucağında ekmek kırıntısı getirmesi de nefis terbiyesine bir delildir.¹⁴ Zira bu şekilde hem kendi nefsin terbiye etmiş hem de müridlerin dünyaya olan rağbet ve hırslarını azaltmayı amaçlamıştır.

İkincisi; tasavvuf ehlinin kendini misafir konumunda görmesidir. Zira tasavvuf ehli dilenciliği bir meslek olarak düşünmekten ziyade daha çok insanlardan istediklerinde misafir sıfatıyla bu olaya yaklaştıkları düşünülebilir. Bu bakış açısına göre sûfiler, ihtiyaç duyduklarında insanlardan bir şeyler isterken misafir konumundadırlar. Nitekim misafire ikramın önemini vurgulayan birçok hadis de bu analojiyi destekler.

Üçüncüsü; dervişlerin zaman zaman kendilerini yolcu, Kur'an'ın deyimiyle "ibnu's-sebîl" olarak görmeleri söylenebilir. Zira Kur'an-ı Kerîm'de "ibnu's-sebîl" olarak adlandırılan yolcular, zekâtta pay almaya hak sahibi olan kişilerdir. Bu kişiler, geçici bir süreliğine bir yerde bulunan ve maddî yardıma ihtiyaç duyanlardır. Nitekim Süfyân-ı Sevrî'nin (ö. 161/778), Hicaz'dan Yemen'in San'a şehrine kadar uzanan yolculuğunda yiyecek ihtiyacını karşılamak için kırlarda oturanlardan yardım istemesi bunu göstermektedir.¹⁵

Tasavvuf tarihinde her ne kadar dilencilik tasvip edilmese de bazı dervişler, çalışmayı ve kazanmayı tamamen terk ederek tüm zamanlarını ibadete ayırmayı ve rızıkları konusunda Allah'a tevekkül etmeyi seçmişlerdir. Tabii ki bu dervişler, geçimlerini sağlayamadıkları için sık sık dilenmek zorunda kalmışlardır. Bu durum, tasavvuf tarihinde zaman zaman karşılaşılan bir durumdur. Ünlü sûfi Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996) eserlerinde bu duruma değinmiş ve dervişlerin yaşadığı geçim sıkıntılarını dile getirmiştir.¹⁶ Serrâc'ın eserinde de bahsedildiği gibi, Cüneyd-i Bağdâdî gibi ünlü sûfiler, bu dervişlere yardım eli uzatan ve sadakalarını onlarla paylaşan varlıklı kişileri övmüşlerdir. Bu sayede dervişlerin ibadetlerine odaklanabilmelerini ve mânevî yollarında ilerleyebilmelerini sağlamışlardır.¹⁷ Ayrıca tasavvuf eserleri incelendiğinde bu yola girmek isteyenler, şeyhler tarafından çeşitli denemelerden ve

¹² Serrâc, *el-Lüma'*, 217.

¹³ Serrâc, *el-Lüma'*, 197.

¹⁴ Serrâc, *el-Lüma'*, 197.

¹⁵ Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, 4/246.

¹⁶ Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, 4/246.

¹⁷ Serrâc, *el-Lüma'*, 196.

çilelerden geçirilirdi. Bu denemelerin ve çilelerin amacı, müridin nefsinin terbiye etmek, benliğini kırmak ve onu Allah'a tam bir teslimiyete hazırlamaktır. Odun taşıtmak, abdesthane temizlemek ve dilencilik yaptırmak gibi uygulamalar, bu deneme ve çilelerin en yaygın örneklerindendir. Bu tür uygulamalar, müridin sabrını, tahammülünü ve fedakârlığını geliştirmeyi amaçlardı. Ayrıca müridin maddiyata olan bağlılığından kurtulmasına ve Allah'a tam bir tevekkül göstermesine yardımcı olurdu.

Çoğu sûfî, zaruret hali olmadan dilenmemeye ve dilenmek zorunda kaldıklarında da bunu ihtiyaç haliyle sınırlı tutmaya çalışmıştır. Bîşr el-Hâfî (ö. 227/841) bu konuda üç çeşit derviş olduğunu söylemiştir: 1-Ne dilenir ne de verilen alır: Bu dervişler, kendi emekleriyle geçimlerini sağlarlar ve başkalarına muhtaç olmamaya çalışırlar. 2-Dilenmezler, ancak verilince alır: Bu dervişler, dilenmeyi aşağılayıcı bir davranış olarak görürler ve ancak kendilerine sadaka verildiğinde kabul ederler. 3-Zaruret halinde ihtiyacı kadar dilenirler: Bu dervişler, maddî imkânları olmadığı durumlarda ve sadece ihtiyaçlarını karşılamak için dilenmeyi kabul ederler.¹⁸ Sâlik, riyâzet ve mücâhede gibi uygulamalarla nefsinin terbiye etmeye çalışır. Bu uygulamalar, nefsin olumsuz yönlerini kontrol altına almak ve Allah'a yakınlaşmak için önemlidir. Ancak bazı nefsânî hazlar ve arzular vardır ki, riyâzet ve mücâhede ile tam olarak kontrol altına alınamayabilir. Bu durumda toplumsal uygulamalar devreye girer. Sâlik, toplumdan farklı ve sıra dışı görünen dilencilik yapmak, tuvalet temizlemek, sokaklarda çöp toplamak, pahalı giysiler yerine basit ve yırtık elbiseler giymek gibi uygulamalar yaparak nefsinin bu tür haz ve arzularına da nüfuz edip onları tedavi etme imkânı bulur. Bu tür uygulamaların temel amacı, sâlikin nefsinin kibir, gurur, ucub ve riya gibi olumsuz duygulardan arındırmaktır. Sâlik, bu uygulamalar aracılığıyla toplumdan övgü ve yergi beklemekten kurtulur ve sadece Allah'ın rızasını gözetmeye başlar. Toplumsal uygulamalar, sâlikin nefsinin aşağılayarak onu terbiye etmeye yardımcı olur. Sâlik, bu uygulamalar aracılığıyla nefsinin zayıflıklarını ve kusurlarını görüp bunlardan kurtulmak için çaba gösterir.

Tasavvuf; bireyin nefsinin tanımamasını, onu disipline ederek aşmasını amaçlayan bir mânevî eğitim yoludur. Bu süreçte müridin iç dünyasındaki kibir, benlik iddiası ve üstünlük arzusu gibi gizli yönelimler, ancak onları açığa çıkaracak ve törpüleyecek uygulamalarla bertaraf edilebilir. Bu bağlamda, toplum tarafından küçük ve değersiz görülen bazı görevler örneğin dilencilik tasavvufî eğitimde özel bir yere sahiptir. Bu tür görevler, müridin nefsindeki gizli tutkuları görünür kılar ve onları etkili bir şekilde zayıflatır. Her ne kadar bu yöntemler dünyevî değer yargılarıyla çelişiyor gibi görünse de, aslında müridin mânevî olgunluğa erişmesi için dönüştürücü bir işlev taşır. İmam Gazzâlî de bu anlayış doğrultusunda, dilencilik gibi zillet içeren işlerin, müridin içindeki riya ve gururun kırılması adına bilinçli biçimde uygulanması gerektiğini vurgular. Bu tür uygulamalar sayesinde mürid, dünyaya ve nefse ait bağlardan arınarak hakikate yönelme kabiliyeti kazanır.¹⁹ Bunun yanı sıra, Gazzâlî, hadîs-i şeriflerden hareketle, normal şartlar altında dilencilik haram olduğunu açıkça belirtir. Gazzâlî'ye göre, temel ihtiyaçlarını karşılayabilecek durumda olan bir kişinin, yalnızca daha iyi bir yaşam sürmek amacıyla dilenmesi dinen câiz değildir. Bu durum, İslâm'ın ahlâkî ve dinî ilkeleriyle bağdaşmaz.²⁰

Nefis terbiyesi için dilenmek, özellikle ilk dönem sûfî eserlerinde sıkça rastlanan bir uygulamadır. Bu tür davranışlar, sûfilerin nefsin arzu ve isteklerini kontrol altına alarak mânevî olgunluk ve Allah'a yakınlık elde etme amacını taşır. Erken dönemdeki bazı sûfilerin yaşadığı deneyimler, bu tür eğitici uygulamaların önemini ve derinliğini göstermektedir. Örneğin Bünân b. Muhammed el-Hammâl (ö. 316/928) bir defasında oruç tutan bir dervişle arasında geçen bir olayı aktarmaktadır. Buna göre, söz konusu derviş, akşam namazından sonra her dükkândan bir lokma alır, ihtiyaçlarını giderir ve ardından geri dönerdi. Bir gece, Bünân el-Hammâl onu yanına alıp halktan pek çok ekmek, et ve helva toplar ve ona verir. Nihayetinde yanında büyük bir yiyecek birikintisi oluşur. Ayrılacağı sırada derviş, Bünân el-Hammâl'a dönüp: "Sen polis müdürü müsün?" diye sorar. O da: "Hayır, ben Bünân Hammâl'ım," der. Bunun üzerine, o derviş, biriktirdiği bütün yiyecekleri yüzüne fırlatarak ona şöyle der: "Bre şamar oğlanı, bu yaptığını bizde ancak polis müdürleri yapar, şeyhler değil! Çünkü sen kime 'şunu getir' dediyse, itiraz etmeden hemen sana getirdiler."²¹ Bünân Hammâl'ın yaşadığı bu deneyim, sûfilerin dilencilikten mal mülk toplamak değil, aksine aza kanaat ettiklerini ve nefis terbiyesi anlayışlarını yansıtmaktadır. Zira söz konusu dervişin bu tür davranışları nefsânî bir eğilim olarak görüp eleştirmesi, sûfilerin nefsin arzularına karşı duyduğu mesafeyi ve mânevî olgunlaşma için dünyevî bağlılıklardan uzak durmaları gerektiğini göstermektedir.²² Bu hâdise, erken dönem sûfilerinin, nefsânî isteklerden ve dünyevî eğilimlerden arınarak daha yüksek bir mânevî olgunluğa ulaşmayı amaçladıklarını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, sûfilerin dilenmekten amaçları maddî ihtiyaçlarını gidermek değil, aksine nefsi terbiye etmektir. Sûfiler,

¹⁸ Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, 4/245; Ebû Abdurrahmân Muhammed b. el-Huseyn es-Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, thk. Nûreddîn Şûreybe (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 2014), 47.

¹⁹ İmam Gazzâlî, *Kimyâ-i Saâdet*, (Mutluluk Hazinesi), çev. A. Faruk Meyan (İstanbul: Bedir Yayınları, 2001), 394.

²⁰ Gazzâlî, *Kimyâ-i Saâdet*, 672.

²¹ Serrâc, *el-Lüma'*, 197.

²² Serrâc, *el-Lüma'*, 198.

müridlerine başkalarından bir şey istemeyi âdet haline getirmemeleri gerektiğini öğütlemişlerdir; zira bu davranış, nefsin arzu ve isteklerine teslim olma anlamına gelmektedir. Nefsi, başkalarından bir şey istemekten rahatsız olmayan bir kimse, bu alışkanlığını terk etmelidir. Zarûret durumunda dilenen kişi ise, halktan yalnızca “olmazsa olmaz” ölçüsünde bir şey kabul etmelidir. Eğer fazlası verilirse, kişi yalnızca ihtiyacı kadarını almalı ve geri kalan kısmı derhal elinden çıkarmalıdır.

2. Tevekkül ve Kesb Arasındaki İnce Çizgide Dilencilğin Ahlâkî Boyutları

Zâhidler, Kur'an ve Sünnet'in rehberliğinde zühd hayatının ilkelerine uyarak Allah'a yaklaşıma çalışmışlardır. Ancak, zühd anlayışlarındaki farklılıklar nedeniyle, ideal zühd hayatı ile günlük yaşam arasında denge kurmak bazen zâhidler için zorluklar doğurmuştur. Zira bazı durumlarda, zühdü ön plana çıkarmak sosyal hayattan uzaklaşma, dünyayı terk etme ve uzlete çekilme gibi sonuçlar doğurmuştur. Bu da kişinin günlük hayatındaki faaliyetlerden vazgeçmesi, kesb ve gayretten uzaklaşması ve toplumdan kopması anlamına gelmiştir. Bu tür zühd anlayışı, kesb ve tevekkül arasındaki ilişkinin nasıl anlaşılacağı, sebeplere başvurma ve tevekküle engel olup olmadığı ve kesb olmadan sadece tevekkülün sahih bir davranış olup olmadığı gibi soruları gündeme getirmiştir.²³ Hamdûn Kassâr (ö. 271/884), tevekkülü: “Allâhü Teâlâ'ya sıkıca sarılıp ona güvenmek.”; “İki bin akçe borcun olsa, elinde ve avucunda da hiçbir şey bulunmasa senin adına bu borcu Allâhü Teâlâ'nın ödemesinden ümit kesmemendir.” şeklinde tanımlar.²⁴ Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere Hamdûn Kassâr'ın tevekkül anlayışında çalışmayı terk etmek yoktur. Kassâr'a göre tevekkül, Allah'a güvenmek ve her şeyin O'nun kontrolünde olduğuna inanmak demektir. Bu, kulun elinden gelen her şeyi yapmasını ve sonra da Allah'a tevekkül etmesini gerektirir. Kassâr'ın bu görüşünü Abdullah el-Haccâm'a verdiği cevapta açıkça görebiliriz. Nitekim Abdullah el-Haccâm, Kassâr'a “Kazanmayı terk etmek gerekir mi?” diye sorduğunda o: “Kazanmaya devam et. Çünkü insanların seni hacamatçı Abdullah diye çağırması ârif ve zâhid Abdullah diye çağırmasından daha iyidir.”²⁵ demiştir. Bu rivayetten de anlaşılacağı üzere Kassâr, insanın toplum içinde herkes gibi mesleğiyle çağırılmasını ve tanınmasını savunmaktadır. Kassâr, insanın helâl rızık için çalışmasını ve ondan sonra Allah'a güvenmesini salık vermiştir. Ona göre tevekkül, çalışmayı terk etmek değil, çalıştıktan sonra sonucu Allah'a bırakmak demektir. Kassâr, insanın ihtiyaçlarını Hak'tan başkasına arz etmesini “bütün kalbinle Allah'a güvenmek” olarak tanımladığı tevekküle ters görmüştür. Ona göre mahlûkun mahlûktan yardım istemesi, mahpusun mahpustan yardım istemesine benzetilmektedir.²⁶ Hamdûn Kassâr, kendisine ne fayda ne de zarar veremeyecek olandan yani Allah'tan başka kimselerden yardım bekleyenleri “en aşağı varlık” olarak nitelendirmiştir. Bu nitelendirmenin temelinde yatan sebep, Kassâr'ın tevekkül anlayışına dayanmaktadır. Kassâr'a göre tevekkül, Allah'a olan sarsılmaz bir güven ve teslimiyettir. Tevekkül eden bir kul, her şeyin Allah'ın kontrolünde olduğuna ve Allah'ın kendisine en iyisini vereceğine inanır. Bu nedenle, Allah'tan başka kimseden yardım beklemesiz.²⁷

Bazı mutasavvıflara göre, bir kimse mecbur kaldığında veya ihtiyaç kapısını çaldığında, buna dayanacak gücü ve sabrı yoksa insanlardan yardım istemesi onu tevekkül dairesinden çıkarmaz. Bu durumda olan kişi, kendi nefsi için değil, Rabb'inin rızası için ister. Onu istemeye iten sebep nefsinin arzusu değil, Allah'ın üzerine farz kıldığı emirleri yerine getirmek ve mükellef olmasını sağlayan aklını muhafaza etmektir.²⁸ Bu konuyla ilgili bir rivayette şöyle buyrulur: “Kim aç kalır da insanlardan bir şey istemez ve bu yüzden ölürse cehenneme girer.”²⁹ Bir insanın açlıktan ölüm riski yaşadığı bir durumda, ihtiyaç duyduğu yardımı istememesi ve bu nedenle ölmesi, kendi ölümüne sebep olması anlamına gelir. Bu durumda açlık, tıpkı bir katil gibi kişiyi öldürmüş kabul edilir. Bu yüzden açlıktan ölüm riski varken insanlardan yardım istemek dinen câiz bir davranıştır. Hatta bu, kişinin kendi canını korumak için yapması gereken bir görevidir. Yardım istemekten çekinmek ve açlığa sabretmeye çalışmak, kişinin ölümüne sebep olabilir ve bu da dinen yasaktır. Aslında bu rivayet, meslek haline getirmeden dilenmenin câiz olduğunu ve ihtiyaç halinde insanlardan yardım istemenin dinen bir sakıncası olmadığını göstermektedir. Zaten rivayetin asıl amacı, insanların açlıktan ölmelerine mânî olmak ve onları bu duruma

²³ Sezai Küçük - Zahit Enes Çakar, “Zühd Döneminde Basra ve Horasanlı Zâhid/Sufilerin Kesb ve Tevekkül Anlayışı”, *Academic Platform Journal of Islamic Research (APJIR)* 4/2 (2020), 190.

²⁴ Ferîdeddin Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Erdem Yayınları, 1992), 439.

²⁵ Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin Sülemî, *Risâletü'l-melâmetiyye*. *el Melâmetiyye ve's-sûfiyye ve ehlü'l-fütüvve* (Beyrût: Menşûrâtü'l-Cemel, 2015), 100.

²⁶ Sülemî, *Tabakâtü's-sûfiyye*, 126.

²⁷ Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ* (Kahire: Dâru'l-Fikr, 1996), 231; Hamide Ulupınar, “İlk Dönem Melâmetî Şeyhlerinden Hamdûn Kassâr'ın Tasavvuf Anlayışı”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 17/1 (30 Haziran 2017), 70.

²⁸ Mekki, *Kûtu'l-Kulûb*, 4/245; Sabri Sağlam, *İslam Hukuku Açısından Dilencilik* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 61.

²⁹ Ebû Şücâ' Şîrûye b. Şehredâr b. Şîrûye ed-Deylemî, *Firdevsü'l-ahbâr* (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1986), no: 5516; Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb Taberânî, *el-Mu'cemü's-sağîr* (Beyrut, ts.), nr. 214; Alâüddîn Alî b. Müttakî b. Hüsâmüddîn el-Hindî, *Kenzü'l-'ummâl fi süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl* (Beyrût: Müessesetü'r-risâle, 1981), no: 16782.

düşmemek için gerekli adımları atmaya teşvik etmektir. Bu yüzden tevekkül ve ihtiyaç arasındaki dengeyi şu şekilde açıklamak mümkündür: Tevekkül, Allah'a tam bir güven duymak ve her şeyin O'nun kontrolünde olduğuna inanmak demektir. İhtiyaç halinde dilenmek ise tevekkülün zıddı değildir. Tevekkül sahibi bir insan, Allah'a güvenerek ihtiyaç duyduğunda insanlardan da yardım isteyebilir.

İslâm'da asıl olan el emeğinin karşılığını yemektir. Ancak bazı sûfilerin aşağıdaki el emeği ile ilgili hadisi dilenmek şeklinde yorumlaması ilginçtir. Nitekim Resûlullah (s.a.v) Efendimiz'in: "İnsanın yedikleri içinde en helâl olan, elinin kazancı ile yedikleridir!"³⁰ hadîs-i şerîfi, çalışarak ve emek harcıyarak kazanılan paranın helâl olduğunu ve bununla edinilen yiyeceklerin de en helâl yiyecekler olduğunu ifade etmektedir. Fakat sonraki sûfilerden birinin bu hadîs-i şerîfi: "El emeğinden maksat, mecbur kalındığında insanlardan istenen şeydir." şeklinde yorumlaması ilginçtir.³¹ Daha da ilginç olan Cafer el-Huldî (ö. 348/959) gibi bir sûfinin bu yorumu benimsemesidir.³² Aslında hadîs-i şerîf ile ilgili olan bu yorum, şeriatın sınırlarını zorlamak ve emeğin değerini düşürmektedir. Çünkü bu yoruma katılmamak için birden fazla sebep var:

Birincisi, sûfinin hadîs-i şerîfi bu şekilde yorumlaması, metnin açık anlamıyla çelişmektedir. Zira hadîs-i şerîfte, helâl kazancın önemi vurgulanmakta ve kişinin kendi emeğiyle kazandığının en helâl yiyecek olduğu belirtilmektedir. Sûfinin yorumu ise hadisi, dilencililiği teşvik eden bir metin gibi göstermektedir.

İkincisi, hadîs-i şerîf açıkça "el emeği"nden bahsetmektedir. El emeği, kişinin kendi bedeniyle çalışarak ve emek harcıyarak bir şey üretmesi anlamına gelir. Dilencilik ise emek ve üretim içermeyen bir faaliyettir.

Üçüncüsü, İslâm dini, çalışmayı ve üretmeyi teşvik etmektedir. Emek ve üretim hem bireyin hem de toplumun refahı için gereklidir. Dilencilik ise bu teşvikin aksine bir davranıştır. Ancak bu ve bunun benzeri el emeğini teşvik eden daha birçok hadîs-i şerîfin aksine bazı mutasavvıfların zaman zaman insanlardan bir şeyler dilendiğini söylemek gerekir. Örneğin tasavvufun önemli simalarından sayılan Ebu Said el-Harrâz (ö. 277/890), mecbur kaldığı durumlarda elini uzatarak 'Allah rızası için bir şeyler koyun!' demiştir. Ayrıca bunun daha çarpıcı örneği olarak Cüneyd-i Bağdâdî'nin hocası olan Ebu Cafer el-Haddâd gösterilebilir. O, tevekkül konusunda büyük bir birikime sahip ve zühd sahibi biri olmasına rağmen azığını temin etmek için akşam ile yatsı arasında insanların kapısını çalar, bir veya iki evden yiyecek temin ederdi. Fakat bu davranışı sûfiler tarafından ayıplanmazdı.³³ Aslında Ebu Said el-Harrâz'ın mecbur kaldığında elini uzatıp "Allah rızası için bir şeyler koyun!" demesi ve Ebu Cafer el-Haddâd'ın bu davranışı, tasavvufta dilenmenin her zaman reddedilmediğini ve bazı durumlarda uygun görüldüğünü göstermektedir. Ayrıca el-Haddâd'ın az miktarda yiyecek istemesi ve bu yiyeceklerin sadece bir iki günlük ihtiyacını karşılaması, onun dilencililiği bir meslek veya geçim kaynağı olarak görmediğini de göstermektedir.

Tasavvuf kaynaklarında bazı mutasavvıfların dilendiğine dair elimizdeki verilerden bir tanesi de şudur: Rivayete göre bazı insanlar, bir sûfiye içinde para dolu bir kese verildiğini görürler. Sûfi, kendisine verilen paranın tamamını dağıtır ve o günün akşam yemeği için insanlara tekrar el açmak zorunda kalır. Bunu gören ve kınayan bazı kişiler, "Akşama kadar yaşayacağıma dair bir bilgim yoktu. Eğer bunu bilseydim, söylediğinizi yapardım!" Bu sûfi, zühd sahibi ve emellerini kısa tutan bir zat olarak bilinmektedir.³⁴ Bazılarına göre bu sûfinin davranışı, tevekkül ve dilencilik arasındaki dengeyi gösterir. Sûfi, Allah'a tam bir güven duyduğu için kendisine verilen tüm parayı dağıtmıştır. Ancak akşam yemeği için ne yapacağını da bilmiyordur. Bu durumda, tevekkülünü bozmadan insanlardan yardım istemiştir. Fakat havâstan olan bazı kişilere göre ise insanlardan bir şey istemek kişiyi tevekkül dairesinden çıkarır. Bu görüşe göre, tevekkül sahibi bir insan Allah'a tam bir güven duymalı ve her şeyin O'nun kontrolünde olduğuna inanmalıdır. Bu nedenle, ihtiyaç duyduğu şeyleri de Allah'tan istemeli ve insanlardan yardım talep etmemelidir. Ancak bu görüşe karşı çıkanlar da vardır. Onlara göre ihtiyaç halinde insanlardan yardım istemek tevekkülün zıddı değildir. Tevekkül sahibi bir insan, Allah'a güvendiği halde ihtiyaç duyduğunda insanlardan da yardım isteyebilir. Bu, zayıflık değil, Allah'ın kullarına yardımlaşmayı emrettiği bir durumdur.³⁵ Havâssın bu görüşü, avam için söz konusu olmayabilir. Zira bazen insanlardan bir şey istemek tevekkülün değil, zaruretin bir göstergesi olabilir. Örneğin tasavvufun en önemli isimlerinden biri olan Sehl bin Abdullah et-Tusterî (ö. 283/896), tevekkül konusundaki sözleri ve uygulamalarıyla birçok sûfiye ilham kaynağı

³⁰ Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnavut - Adil Mürşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 2/334.

³¹ Mekki, *Kûtu'l-Kulûb*, 4/245.

³² Mekki, *Kûtu'l-Kulûb*, 4/245.

³³ Mekki, *Kûtu'l-Kulûb*, 4/245; Şihabüddin Sühreverdî, *Avârifü'l-Meârif*, (Tasavvufun Hakikatleri), çev. Abdülvehhab Öztürk (İstanbul: Saadet Yayınları, 2010), 184.

³⁴ Mekki, *Kûtu'l-Kulûb*, 4/245.

³⁵ Mekki, *Kûtu'l-Kulûb*, 4/246.

olmuştur. Sehl'e göre hayatî tehlike bulunan durumlarda istemek tevekkül ile çelişmez. Bu gibi durumlarda sabrın tükenmesi ve dayanacak gücün kalmaması halinde, istemek Allah tarafından bir izin olarak kabul edilir. Aynı şekilde Ebû Tâlib el-Mekkî'ye göre hayatî tehlike söz konusu olduğunda veya dayanacak gücün kalmadığı durumlarda tevekkül sahibi birinin yardım istemesi câizdir.³⁶ Bu durum, sabrın tükenmesi ve tevekkülün zayıflaması olarak değil, Allah'ın izni ve rızası dahilinde bir davranış olarak yorumlanır. Zira hem zâhir ilimlerle hem de bâtın ilimlerle uğraşan birçok büyük âlim ve veli, ihtiyaç duyduklarında halktan yardım istemişlerdir. Nitekim dinimizce de aç bir müslümanın dindarlar tarafından doyurulması emredilmiştir. Bu yüzden bir müslümanın ihtiyaç duyduğunda yardım istemesi, onun şer'an sahip olduğu bir haktır.

Tasavvuf ehli tarafından zaman zaman nefis terbiyesi ve mânevî olgunlaşma amacıyla dünya malından uzaklaşmak ve dilencilik gibi tevekkül odaklı yaşam biçimi benimsenmiş olsa da bu durum onların kesbe, yani bireysel kazanca karşı çıktıkları anlamına gelmemektedir. Zira kesb, sûfî öğretisinin temel unsurlarından biridir. Özellikle erken dönem sûfî imamlarının hayatlarına ve sözlerine bakıldığında, onların kesbin önemini vurguladıkları açıkça görülmektedir. Söz konusu dönemin önemli zâhid ve sûfilerinden bazıları, geçimlerini doğrudan kendi emekleriyle sağlamış ve başkalarına yük olmamayı bir ilke olarak benimsemişlerdir. Nitekim İbrâhim b. Edhem (ö. 161/777), el emeğiyle geçinmeyi tercihle Kûfe'de zembil satarak maişetini temin etmiş ve başkalarının malından yararlanmaktan kaçınmıştır. Benzer şekilde Dâvûd et-Tâî (ö. 165/781), kendisine miras kalan mal ile kimseye muhtaç olmadan bir ömür sürdürmüştür. Fudayl b. İyâz (ö. 187/802) da geçimini yine kendi emeğiyle sağlamış sûfilere aittir.³⁷ Öte yandan Ma'rûf el-Kerhî (ö. 200/815), takipçilerini ticaret yapmaya teşvik etmiş, çalışma ve üretkenliği sûfî pratiğin bir parçası olarak görmüştür.³⁸ Bu örnekler, erken dönem zühhd ve tasavvuf geleneğinde, helâl kazanç ve başkalarına yük olmama ilkesinin ne denli önemli bir yer tuttuğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Ayrıca Sehl b. Abdullah'ın: "Elle kazanmaya (iktisâb) karşı çıkan, Sünnet'e karşı çıkmış olur. Tevekküle karşı çıkan da îmana karşı çıkmış olur."³⁹ şeklindeki açıklaması, kesbin sadece dünyevî bir zorunluluk değil, aynı zamanda Sünnet-i seniyyeden olduğunu; dolayısıyla kesbi terk edenin Hz. Peygamber'in öğretilerine ters davrandığını ifade etmektedir. Ayrıca Cüneyd-i Bağdâdî'nin: "Kesb, kuyudan su çekmek, ağaçtan hurma toplamak gibi tabii bir şeydir."⁴⁰ sözleri de kesbin gerekliliğini vurgulamaktadır. Cüneyd burada, kesbin sıradan bir ihtiyaç ve günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası olduğunu ifade etmektedir. Bu bakış açısıyla sûfilerin, dünya malına karşı duydukları ilgiye mesafe koyarak mânevî bir olgunlaşmaya ulaşma arayışları, herhangi bir çıkar ve beklenti için değil, sırf mânevîyat odaklıdır denilebilir. Ancak, bu tercihler hiçbir zaman kesbin veya dünyevî kazancın reddedildiği anlamına gelmez. Hem Sehl b. Abdullah'ın hem de Cüneyd-i Bağdâdî'nin sözleri, kesbin sûfiler tarafından önemli bulunduğu bir göstergesidir. Ancak şuna da dikkat çekmek gerekir ki; tasavvuf ehli kesb ile tevekkül arasındaki ince dengeyi daima korumuştur. Tasavvuf ehli, bu dengeyi her zaman korumaya özen göstermiş, bireylerin maddî ve mânevî sorumluluklarını dengede tutmalarını teşvik etmiştir. Bu bağlamda İshâk Meğâzilî (ö.?) olarak bilinen bir şeyhin Bişr b. el-Hâfî'ye yazdığı mektup, kesb ve tevekkül arasındaki ilişkiye dair önemli bir örnek teşkil etmektedir. İshâk Meğâzilî, Bişr'in ip eğirme işi ile geçimini sağlamanın ardından, ona şu şekilde bir uyarıda bulunur: "Duyduğuma göre ip eğirme işi sayesinde maişet derdinden müstağni olmuşsun. Allah göz ve kulağını alıverirse, kime sığınacağını sanıyorsun?" Bir başka örnek ise, Basra'da İbn Sâlim'in (ö. 297/909), kendisine yöneltilen bir soruya verdiği cevaptır. Serrâc'ın da katıldığı bu mecliste, "el ile kazanmanın fazileti" konusu üzerine konuşulurken, bir kişi İbn Sâlim'e: "Yâ şeyh, biz kesb ile mi yoksa tevekkül ile mi kulluk edelim?" şeklinde bir soru yönelir. İbn Sâlim şu şekilde cevap verir: "Tevekkül, Allah Resûlü'nün hali; kesb ise onun sünnetidir. O, zaafî bildiklerine kesbi sünnet kılmıştır ki, kendisinin hali olan tevekkülden düştüklerinde, bari sünneti olan maişet talebi için çalışmaktan (kesbden) da düşmesinler. Eğer kesb olmasaydı, böyle zaafî olanlar helâke düçar olurlardı."⁴¹ Her iki örnek de, tasavvufun temel öğretisi doğrultusunda, insanın hem maddî ihtiyaçları için çalışması gerektiğini hem de her durumda Allah'a güvenerek tevekkül etmesi gerektiğini gösterir. Kesb ve tevekkül arasındaki bu denge, tasavvuf anlayışında bireyin hem ahlâki hem de mânevî sorumluluklarını yerine getirmesi için gerekli bir şart olarak kabul edilmektedir.

Öte yandan bazı sûfiler, özellikle Şakîk-i Belhî (ö. 194/810) gibi erken dönem zâhid-sûfiler, tevekkül ve kesb anlayışını daha katı ve literal bir biçimde yorumlamışlardır. Şakîk-i Belhî'nin tevekkül anlayışı, çalışmayı ve kazancı bütünüyle ikinci plana atan, hatta yer yer terk etmeye teşvik eden bir boyut taşımaktadır. O, tevekkülün en yüksek derecesini, kulun rızık endişesinden tamamen sıyrılması ve bütün

³⁶ Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, 4/246.

³⁷ Abdülkerîm Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi* çev. Dilaver Selvi (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2019), 43, 47, 59.

³⁸ Ebû Nu'aym, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, 8/360.

³⁹ Serrâc, *el-Lüma'*, 223.

⁴⁰ Serrâc, *el-Lüma'*, 223.

⁴¹ Serrâc, *el-Lüma'*, 201.

yönelişyle Allah'a teslim olması olarak görmüştür. Bu anlayışta, kesb bir ihtiyaç olmaktan ziyade, tevekkül makamına ulaşamamışların tercih edebileceği daha düşük bir merteye olarak değerlendirilmiştir. Ancak daha sonraki dönemde sûflîği sistemleştiren ve onu şer'î çerçevede temellendirmeye çalışan Muhâsibî ve Hakîm Tirmizî (ö. 320/932) gibi sûfî müellifler, bu tür aşırı tevekkül anlayışlarını ya açıkça eleştirmiş ya da sessiz kalarak onlara dolaylı biçimde mesafe koymuşlardır. Bu müellifler, tevekkül anlayışının şer'î sorumluluklar ve özellikle kesb (çalışma, helâl rızık temini) ile çelişmemesi gerektiği üzerinde ısrarla durmuşlardır.⁴² Haris el-Muhâsibî, çalışmanın (kesb) tevekkül ile çelişmediğini ve her ikisinin de birlikte var olabileceğini vurgulamaktadır. Ona göre hem Kur'an âyetlerinde hem de hadîslerde çalışmanın teşvik edildiği açıkça belirtilmiştir. Ayrıca tüm peygamberlerin birer meslek sahibi olduklarına ve bu şekilde rızıklarını temin ettiklerine dikkat çekmektedir.⁴³ İslâm'da rızık temini, çalışma (kesb) ve tevekkül gibi kavramlar, dinî öğretilerle yakından ilişkilidir ve bu kavramlar, bireyin hem maddî hem de mânevî yaşamını şekillendirirken doğru bir dengeyi gözetmeyi gerektirir. Ancak bazı kimseler, çeşitli sebeplerden dolayı rızık peşinde koşmayı terk etmişler ve bu terk edişin gerekçelerini farklı düşüncelerle temellendirmişlerdir. Haris el-Muhâsibî, bu tür yaklaşımlara karşı çıkarak, rızık temini konusunda izlenen yanlış yolları eleştirmiştir. Muhâsibî'nin eleştiri odağında olanlardan biri de tasavvufun önemli simalarından Şakîk el-Belhî'dir. O, "Mademki Allah, kullarına rızık vereceğini vaat etmiş ve bunu üstlenmiştir, o halde insanın rızık peşinde koşması, Allah'ın bu teminatından şüphe duymak anlamına gelir" şeklinde bir görüş ileri sürmüştür. Belhî'nin bu düşüncesi, Muhâsibî'ye göre tamamen akıl yürütmeye dayalı olup dinî metinlerle desteklenmeyen bir yaklaşımı temsil etmektedir. Muhâsibî, Şakîk el-Belhî'nin rızık temini konusunda ortaya koyduğu bu görüşün, Kur'an'a, Sünnet'e ve sahâbe ile tâbiîn âlimlerinin çoğunun görüşlerine aykırı olduğunu ifade etmektedir. Şakîk el-Belhî'nin yaklaşımı, tevekkülü sadece teslimiyet ve bekleyiş olarak tanımlayarak, çalışmayı ve gayret göstermeyi dışlamaktadır. Oysaki İslâm'ın öğretilerinde, tevekkül, çalışmakla birlikte Allah'a güvenmeyi içerir ve insanın çaba sarf etmesi teşvik edilir. Muhâsibî, başka bir zümreyi eleştirirken, rızık peşinde koşmayı terk eden ve sonrasında başkalarının kazançlarını kınamaya başlayan kimseleri de ele alır. Bu kişiler, başlangıçta dünya malı kazanmak amacıyla çalışmışlar ancak hakka riayet edemedikleri için rızık peşinde koşmayı terk etmişlerdir. Çalışmalarında helâl-haram sınırlarını gözetmedikleri için pişman olmuş ve çalışmayı bırakmışlardır. Ancak zamanla, başkalarının helâl rızık elde etmeye çalışan gayretlerini kınamaya başlamışlardır. Bu kişiler, haram- helâl ayırımına dikkat etmeyen kimselerin kazançlarından beslenmeyi, kendi emekleriyle kazanmaktan daha faziletli görür olmuşlar. Muhâsibî, bu tür bir yaklaşımı doğru bulmaz ve bu düşüncenin, İslâm'ın öğretilerine aykırı olduğunu belirtir. Ona göre kendi kazancından uzaklaşan, ancak başkalarının kötü yollarla kazanılmış malını alarak geçinen kimseler, dinî değerleri ihlal etmekte ve büyük bir hata yapmaktadırlar. Muhâsibî'nin eleştiri odağında olanlardan biri de çalışarak geçim teminini terk edip bunun yerine tevekkül adı altında başkalarının kazancına bel bağlayan ve bu tavrı daha faziletli bir yol olarak gören zümredir. Bu kişiler, Allah'ın rızık garantisi ettiğini, dolayısıyla çalışmadan yaşamının daha yüksek bir tevekkül ve daha üstün bir dinî seviye olduğunu savunurlar. Ancak Muhâsibî bu görüşü hem aklî hem de dinî gerekçelerle sert bir biçimde eleştirir.

Muhâsibî'ye göre bu anlayış iki temel açıdan problemlidir:

Birincisi; bu kişiler çalışmayı terk etmiş olsalar da geçimlerini çalışıp kazanan başkalarının rızıkından sağlamaktadırlar. Eğer kendilerinin kabul ettiği gibi bu kazanç helâl ve şer'î kurallara uygun ise, o halde bu yolla geçim temin etmenin mümkün ve meşrû olduğu zaten kabul edilmiş olur. Dolayısıyla çalışmayı terk etmeleri anlamsız ve gerekçesizdir. Öte yandan, eğer kazanç sağlayan kişilerin bu helâl ölçülere riayet etmediğini düşünüyorlarsa, o zaman da kendi terk ettikleri şeyi, haram veya şüpheli yollardan gelen kazançla telafi ediyorlar demektir ki bu, daha büyük bir çelişkidir.

İkincisi; Hz. Peygamber ve sahâbenin örnekliğiyle çelişmektedir. Muhâsibî; Hz. Muhammed (s.a.v.), Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali gibi büyük sahâbîlerin hepsinin çalışarak geçimlerini temin ettiğini, bunun îman ve tevekkül ile çelişmediğini özellikle vurgular. Bu zatların tevekkülleri tam, mârifetleri yüksek, îmanları güçlüydü; ama buna rağmen kazanç peşinde koşmayı terk etmediler. Dolayısıyla çalışmayı yalnızca yakîni zayıf olanlara mubah görüp kendilerini daha faziletli gören bu kişiler, aslında hem nebevî sünnete hem de sahâbe pratiğine muhalefet etmiş olurlar.⁴⁴ İslâm tarihine bakıldığında Muhâsibî'den önce İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 189/805) de, *Kitâbu'l-Kesb* adlı eserinde aynı anlayışı taşıyan zümreyi eleştirmiştir. Nitekim İmam Muhammed'e göre, geçimini temini terk edip çalışmaksızın başkalarının kazancına dayanarak yaşamaya çalışan bu kişiler, dinî yanlış anlamış

⁴² Hakîm Tirmizî, *Beyânü'l-kesb, Âdâbü'l-mürîdîn ile birlikte* (Kahire: Matbaatü's-saade, 1977), 145-173.

⁴³ Ebu Abdullah Haris b. Esed Mühâsibî, *el-Mekâsib ve'l- vera'* (Beyrût: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1987), 44-49.

⁴⁴ Mühâsibî, *el-Mekâsib ve'l- vera'*, 60-62.

ve tevekkül kavramını hatalı yorumlamışlardır.⁴⁵ Neticede Muhâsibî'nin eleştirilerinin merkezinde çalışmayı küçümseyerek tevekkül adı altında başkasına bağımlı bir yaşamı benimseyen, bunu da fazilet olarak sunan anlayış yer alır. Ona göre tevekkül, çalışmayı terk etmek değil; çalışırken kalben Allah'a güvenmek, sonucu O'ndan bilmek ve helâl yollarla rızık ararken bile O'ndan gafil olmamaktır.

3. Dilencilikle Eşleştirilen Tasavvufî Terimlerin Kavramsal Savunusu

Tasavvuf literatüründe sıkça rastlanan “fakir”, “derviş” ve “miskin” gibi kavramlar ilk bakışta dilencilikle ilişkilendirilebilecek nitelikte görünse de sûfî terminolojide bu kelimelerin anlam dünyası çok daha derin ve farklı bir içeriğe sahiptir. Bu kavramlar sûfîler tarafından genellikle maddî yoksulluğu değil, kulun Allah'a olan mutlak muhtaçlık halini, dünyevî arzulardan uzak durmayı ve mânevî olgunluğu ifade edecek şekilde yorumlanmıştır. Dolayısıyla söz konusu terimlerin tasavvufî bağlamda nasıl ele alındığı, bu kavramların yalnızca zâhirî anlamlarıyla değerlendirilmesinin ne denli yetersiz ve yanıltıcı olabileceğini göstermektedir. Bu bağlamda tasavvuf literatüründe dilencilği çağrıştırdığı düşünülen kavramların başında ‘fakir’ terimi gelmektedir. Tasavvufta “fakir” kavramı hem maddî yoksulluğu hem de mânevî bir hal olarak Allah'a tam ihtiyaç içinde olmayı ifade eder. Sûfîler arasında bu terim zamanla bir kimlik haline gelmiş ve zühdü temsil etmiştir. Fakirliğin sûfîler için temel bir erdem haline gelişi, tasavvufun sistemleşmesiyle birlikte olmuştur. Hicrî 130-300 yılları arasında yaşayan sûfîler arasında zenginlik, mal biriktirme ya da bunu savunulara rastlanmaz. Bazı istisnai âbidler ve âlimler mal sahibi olsalar da, sûfîlerin çoğu mal ve mülkü ya terk etmiş ya da hiç sahip olmamıştır. Fakirlik sûfîler tarafından salihlik, zühd ve dünya ile bağı koparmanın bir işareti olarak görülmüştür. İbrahim b. Edhem ve Zünnûn el-Mısırî (ö. 245/859) gibi sûfîler fakirliği mânevî bir gereklilik saymıştır.⁴⁶ Onlara göre fakr, sebeplere (maddî vasıtalar) bel bağlamayı terk ederek yalnızca müsebbibe, yani Allah'a yönelmek anlamına gelir. İbrahim b. Edhem ile Şakîk el-Belhî arasında geçen meşhur bir diyalog bu anlayışı yansıtır niteliktedir: İbrahim b. Edhem, “Bulursak şükreder, bulmazsak sabrederiz” derken, Şakîk el-Belhî daha ileri giderek “Bulursak dağıtır, bulamazsak şükrederiz” cevabını vermiştir.⁴⁷ Bu yaklaşım, sûfîlerin kalben eşyaya bağlı olmama yani istiğnâ halini ideal olarak benimsediklerini gösterir.

Tasavvuf geleneğinde “fakirlik”, yalnızca maddî yoksulluk değil, aynı zamanda bilinçli bir tercihle dünya nimetlerinden uzak durarak Allah'a tam bağlılık içinde yaşamak anlamına gelir. Tasavvuf tarihinde fakr anlayışının en dikkat çekici tezahürlerinden biri de sûfîlerin zekât ve sadaka gibi maddî yardımları almaktan bilinçli olarak kaçınmalarıdır. Bu tavrın en belirgin örneklerinden biri, Muhammed b. Mansûr'dur (ö. 254/868). Kaynaklara göre o, ne kendisi zekât ya da sadaka kabul etmiş ne de müridlerinin bu tür yardımları almasına müsaade etmiştir.⁴⁸ Bu yüzden fakirliği bilinçli olarak tercih eden sûfîlerin, geçimlerini sağlamak adına dilencilğe başvurduklarına ya da bunu bir meslek haline getirdiklerine ne sözlerinde ne de davranışlarında rastlanmamaktadır. Zira onlara göre fakr, Allah'ın kuluna emanet ettiği bir sırdır; dolayısıyla kulun, dilencilik yaparak bu ilâhî sırrı ifşa etmesi uygun değildir.⁴⁹ Bu sebeple tasavvuf düşüncesinde “fakir” mertebesi, yalnızca maddî yoksunluk anlamında değil, daha ziyade kulun Allah'a karşı tam bir ihtiyaç ve muhtaçlık bilinci içinde olması şeklinde anlaşılmıştır. Sûfîler, bu anlamda Allah ile kurulan yakınlık ilişkisi içinde duyulan fakirliği, bir îman göstergesi ve hakiki kulluğun nişanesi olarak telakki etmişlerdir. Çünkü bu tür bir fakirlik, kulun kendi varlığından, kudretinden ve sahip olduklarından soyutlanarak bütünüyle Allah'a yönelmesini ifade eder. Öte yandan Allah'tan başkasına yönelerek ihtiyaç içinde olma anlamına gelen iftikar anlamındaki fakirlik anlayışı ise tasavvufî çevrelerde tasvip edilmemiştir.⁵⁰ Bu nedenle, kendi iradesiyle mâsivâyı (Allah'tan gayri her şeyi) terk ederek zühd ve fakr yolunu seçen sûfî zümreyi dilencilikle itham etmek doğru bir yaklaşım değildir. Zira bu kişiler, dünyevî imkânlarla sahip olmalarına rağmen, bu imkânları bilinçli bir şekilde ellerinin tersiyle itmiş ve fakr mertebesini gönüllü olarak tercih etmiş kimselerdir. Böyle bir tercihi yapan sûfîlerin, dünya malına düşkünlüğü ima eden dilencilğe yönelmeleri hem aklî hem de tarihî gerçeklik açısından tutarsızdır. Dolayısıyla, bu tür isnatların tasavvufun temel değerleriyle bağdaşmadığını ve ilgili şahsiyetlerin mânevî duruşlarını anlamaktan uzak bir bakış açısını yansıttığını belirtmek gerekir.

Sûfîlerin fakirliği tercih etmelerinin temel sebeplerinden biri, mârifet ilmine ulaşma arzusudur. Mekki'nin ifadesine göre mârifet ilmi, Allah tarafından dünyaya karşılık olarak fakirlere bahşedilmiştir. Bu ilim, yalnızca fakir kimselerde tecellî eder; çünkü Allâhü Teâlâ onları, dünya nimetlerinden ferâgat etmelerine karşılık mârifet bilgisiyle lütuflandırmıştır. Bu bağlamda sûfîler, mânevî bilgiye ulaşabilmek

⁴⁵ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Serahsî, *el-Mebsût*, (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1993), 30/245-265; Hacı Bayram Başer, *Şeriat ve Hakikat Tasavvufun Teşekkül Süreci* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2021), 70.

⁴⁶ Ebû Nu'aym, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, 9/362; Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, 649.

⁴⁷ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, 309.

⁴⁸ Serrâc, *el-Lüma'*, 179.

⁴⁹ Gazâlî, *İhyâu 'Ulûmî'd-din*, 4/202.

⁵⁰ Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*, (*Hakikat Bilgisi*), çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 2018), 85-87.

için dünyayı ve onun geçici zevklerini terk ederek fakr yolunu benimsemişlerdir.⁵¹ Gazzâlî de fakirliği zenginliğe tercih ettiğini belirtmiş ve bu tercihinin şu şekilde temellendirmiştir: Fakirlik, kişiyi dünya meşgalesinden ve mâsivâdan uzaklaştırır. Bu nedenle, mal servetinin hayra sarf edilmesi mümkün olsa da, çoğu insan için zenginlikten daha faziletli kabul edilir. Zira insanlar zenginliğe ulaştıklarında, kaçınılmaz olarak bu servetle meşgul olur, dünyaya bağlanır ve bu bağ ölçüsünde âhiretten uzaklaşır. Ârif kimse için esas olan, Allah'a ulaşma yolunda mâsivâdan yüz çevirmektir. Gönül, mâsivâdan ne kadar uzaklaşırsa, Allah'a o derece yaklaşır.⁵² Benzer şekilde Sühreverdî'ye (ö. 632/1234) göre sûfi, sürekli olarak kalbini tasfiye ile meşgul olur. Fakr hali, sûfinin bu iç arınma sürecine katkı sağlar; onu dünyevî karışıklıklardan ve sıkıntılardan arındırır. Sûfilerin temel ilkelerinden biri, kalbin her türlü kin, düşmanlık ve dünyevî bağlardan temizlenmiş olmasıdır. Onlar, dünya sevgisinin ve makam-mevki arzusunun insanlar arasında kin ve husumetin başlıca kaynağı olduğunu belirtmiş; bu sebeple dünyayı ve onun cazibesini, peşinden koşanlara bırakmışlardır.⁵³ Bu bağlamda mârifet ilmine ulaşmak için mâsivâdan sakınmak ve insanların kin ve düşmanlık gibi dünyevî zaaflarından korunmak amacıyla fakirliği bilinçli bir tercih olarak benimseyen; gönlünü yalnızca Allah'a yönlendirebilmek için dünya nimetlerini elinin tersiyle iten sûfi zümrenin, tekrar dönüp kalbi meşgul eden dilencilik gibi bir meşguliyete başvurduklarını ileri sürmek, hem tasavvufun ruhuna hem de tarihsel gerçekliğine aykırıdır. Sûfi düşüncede fakr, maddî imkânsızlıktan kaynaklanan zorunlu bir yoksulluk hali değil; bilakis ilâhî yakınlığı artıran, nefsin terbiyesini sağlayan ve kalbi dünya ile meşgul olmaktan koruyan bir mânevî disiplindir. Bu hakikate rağmen, söz konusu zümreyi dilencilikle itham etmek, insaf ölçüleriyle bağdaşmadığı gibi, tasavvufî geleneğin temel ilkelerini de yanlış anlamaktan kaynaklanmaktadır.

Tasavvuf literatüründe sıkça karşılaşılan derviş ve miskin gibi kavramlar da, sözlük anlamları itibarıyla dilencilik çağrıştırıyor gibi görünse de,⁵⁴ sûfi terminolojisinde bu kelimelerin maddî yoksulluk ya da dilencilikle doğrudan bir ilgisi bulunmamaktadır. Tıpkı fakr kavramında olduğu gibi, bu terimler de sûfiler tarafından derin bir mefkûreyi ifade için mânevî anlamda kullanılmıştır. Derviş ve miskin, nefis terbiyesinden geçmiş, dünyevî arzulardan uzaklaşmış ve her yönüyle Allah'a muhtaçlığını idrak etmiş kişiyi ifade eder.⁵⁵ Dolayısıyla bu kavramlar sûfi gelenekte dünyevî eksiklik değil, mânevî olgunluk ve kulluk bilinciyle özdeşleştirilmiştir. Bu bağlamda söz konusu kavramları zâhirî anlamlarıyla değerlendirerek tasavvuf ehline dilencilik isnadında bulunmak hem kavramların tarihsel bağlamını hem de tasavvufî düşüncenin derinliğini göz ardı etmek anlamına gelir. Sûfi geleneğin bu tür kavramlara nasıl bir mânevî derinlik kazandırdığını somutlaştıran önemli temsilcilerden biri de Ahmed er-Rifâî'dir (ö. 578/1182). Onun meskenet anlayışı, söz konusu kelimelerin zâhirî değil, bâtinî anlamlarını merkeze alan tasavvufî yaklaşımı yansıtır niteliktedir. Nitekim Ahmed er-Rifâî'nin düşüncesine göre meskenet, kişi maddî güç, kuvvet ve imkânlarla sahip olduğu halde, kendi iradesiyle fakr ve yokluk hayatını tercih etmesidir. Bu vasfa sahip olan kimse, sahip olduğu imkânlarla rağmen sade ve mütevazı bir hayat sürerken, çevresindekilerin refahı ve güç sahibi olmaları için fedakârlıkta bulunur. Ahmed er-Rifâî, bu anlayış doğrultusunda, Hz. Ali b. Ebî Tâlib ile Hz. Ömer b. el-Hattâb'ı meskenet meziyetiyle temayüz etmiş örnek şahsiyetler olarak değerlendirir. Her iki sahâbe de, devlet hazineleri ellerinden geçmiş olmasına rağmen fakirliği tercih etmiş; bir başka ifadeyle, güç, zenginlik ve makam gibi dışsal unsurları bilinçli bir şekilde terk etmişlerdir. Ahmed er-Rifâî'ye göre bu tavır, meskenet ve züill vasıflarının en yüksek derecesini temsil etmektedir.⁵⁶ Bu anlayış çerçevesinde, tasavvuf ehlinin dünya malına kıymet atfetmediği açıkça görülmektedir. Nitekim birçoğu zengin olmalarına rağmen, sahip oldukları maddî imkânları kendi iradeleriyle terk ederek fakr ve zühd esasına dayalı bir hayatı tercih etmişlerdir. Eğer bu kişilerde dünya malına yönelik bir hırs veya dilencilik arzusu bulunsaydı, ellerindeki serveti bırakmaları ve gönüllü olarak yoksulluk yolunu seçmeleri mümkün olmazdı. Bu durum, onların dünya nimetlerine karşı bir zaaf taşımadıklarını ve dilencilik tenezzül etmediklerini göstermektedir. Zira gerçekten dünya malını seven bir kimse, zenginliğini terk ederek kendisini yoksulluğa ya da toplum içinde mahcup duruma düşürebilecek bir hayat tarzına yönelmez.

Bunun yanı sıra Sünnî ulemâ ve Sünnî tasavvuf çevreleri, tarih boyunca tasavvufun özüne aykırı biçimde sûfi kisvesine bürünüp bu kimliği istismar eden kişilere yönelik eleştirilerini açıkça dile getirmişlerdir. Bu tür kişiler, kaynaklarda genellikle "müddeî" (iddia sahibi, sahte sûfi) ya da "sûrî" (görünüşte kalan, içi boş) dervişler olarak tanımlanmıştır. Bu sahte derviş tipolojisinin en çok tenkit edilen yönlerinden biri, dervişlik makamını geçim kaynağına dönüştürerek dilencilik sürekli bir meslek haline getirmiş olmalarıdır. Oysaki hakiki sûfiler için dilencilik, nefis terbiyesi amacıyla zaman zaman

⁵¹ Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, 4/154.

⁵² Gazzâlî, *İhyâu 'Ulûmî'd-din*, 4/376.

⁵³ Sühreverdî, *Avârifü'l-Meârif*, 55,70.

⁵⁴ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Anka Yayınları, 2005), 61.

⁵⁵ Serrâc, *el-Lüma'*, 217.

⁵⁶ Ahmed Rifâî, *el-Burhânü'l-müeyyed* (Lübnan: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2010), 118.

başvurulan bir içsel disiplin biçimi, bir tür mânevî sınav ve benliği kırma yöntemidir. Bu tür bir uygulama, süreklilik arz etmeyen, kontrollü ve maksadı yalnızca Allah rızası olan bir davranış olarak görülür. Gerçek dervişler, bu tutumlarıyla dünyaya ve sahip olunan her şeye karşı bir bağımsızlık ve istiğnâ (el açıklığı, Allah dışındaki her şeyden uzak durma) hali sergilerken; müddeîler ise bu durumu bir istismar aracına dönüştürmüş, dervişlik kisvesi altında tembelliği ve geçim kolaycılığını meşrû laştırmaya çalışmışlardır.⁵⁷ Görüldüğü üzere tasavvufun özüne sadık kalan dervişler, dilenciliği bir meslek haline getiren sahte dervişlere karşı çıkmışlardır. Bu karşı çıkış, sadece bir davranış eleştirisi değil, aynı zamanda tasavvufun mânevî disiplinini ve ahlâkî esaslarını koruma çabasının bir yansımasıdır. Gerçek dervişler, dilenciliği yalnızca nefis terbiyesi amacıyla ve istisnâî durumlarda bir arınma yöntemi olarak görmüş; süreklilik kazandığında ya da çıkar amacıyla yapıldığında bu tutumu tasvip etmemişlerdir. Bu tavır, sûfî geleneğin dünya malına karşı olan mesafeli duruşunu ve samimiyet esasına dayanan zühd anlayışını teyit etmektedir.

Sonuç

Tasavvuf geleneğinde dilencilik, asla bir meslek olarak kabul edilmez. Ancak, insanın fitratı gereği bazı durumlarda, örneğin zaruret halinde, dilenmek kabul edilebilir. Bununla birlikte, tasavvuf ehli genellikle dilenciliği geçici bir çözüm olarak görmüş ve bu durum, tasavvufun asli amacından sapmamış, bilakis bir mânevî arınma ve teslimiyet aracı olarak algılanmıştır. Tasavvufta tembelliğe yer yoktur. Çalışmak, üretmek ve helâl kazanç elde etmek, tasavvufun temel ilkelerindendir. İlk sûfler, çalışmanın hem maddî hem de mânevî açıdan faydalarını bilerek bu ilke doğrultusunda yaşamışlardır. Öyle ki tarihte birçok mutasavvıf yaptıkları mesleklerle anılmışlardır. Dilencilik tasavvuf ehli nezdinde tavsiye edilen bir meslek değildir ve bunu hiçbir zaman meslek haline getirmemişlerdir. Ancak insanoğlunun fitratı ve doğası gereği bazı durumlarda hayatta kalmak için kapılara gidip bir şeyler istemesinde bir problem yoktur. Diğer yandan bazı tasavvuf büyükleri zaruret halinde bile insanlardan bir şeyler talep etmemişlerdir. Tasavvuf geleneğinde dilencilik sadece maddî bir ihtiyaç karşılama yöntemi olmanın ötesine geçen mânevî bir arınma ve teslimiyet göstergesi olarak da görülür. Bu gelenekteki dilenciliğin temelinde, dünyevî arzulardan ve bencillikten uzaklaşarak Allah'a tam bir tevekkül ile teslim olma fikri yatar. Dilencilik yoluyla maddî ihtiyaçlarını karşılayan bazı mutasavvıflar, aynı zamanda bu vesileyle insanlarla da iletişim kurarak onlara tasavvufun ilkelerini ve mânevîyatı anlatma fırsatı bulmuşlardır. Bu şekilde dilencilik, sadece bir geçim aracı olmanın ötesine geçerek, tasavvufî mesajın yayılmasına da katkıda bulunmuştur. Neticede, tasavvuf ehlinin genel olarak dilenciliğe karşı olduğu ve bunu meslek haline getirmeye yanaşmadığı tespit edilmiştir. Bu bulgu, tasavvufun temel ilkeleriyle ve dilenciliğin tasavvuftaki algısıyla paralellik göstermektedir. Tasavvufta maddî varlıklardan uzaklaşmak ve mânevî zenginliğe öncelik vermek önemlidir. Dilencilik ise maddî varlıklara olan bağımlılığı ve ihtiyaç duygusunu besleyebileceğinden tasavvufun amacına ters düşmektedir. Ancak bazı dervişlerin dilenmeye başvurduğu da bir gerçektir. Bu durumun bizce farklı sebepleri vardır:

Bazı sûfler dilenciliği bir meslek olarak değil, nefis terbiyesi için bir araç olarak görmüşlerdir. Dilenmek, nefsin hoşuna gitmeyen ve gururunu kıran bir davranıştır. Bu nedenle bazı sûfler nefislerini terbiye etmek ve alçakgönüllülüğe alıştırmak için dilenmeyi tercih etmişlerdir. Tasavvufta nefis terbiyesi önemli bir yer tutar ve dilencilik de bu terbiye yolunda kullanılan bir araç olarak değerlendirilmelidir. Tasavvuf ehli, gittikleri yerlerde kendilerini birer misafir olarak görmüşlerdir. Bu bakış açısına göre dilenmek bir talepte bulunmak değil, misafir olarak ikram kabul etmektir. Bazen de dervişler yolculuk sırasında kendilerini yolcu sınıfında kabul etmişlerdir. Kur'an-ı Kerim'de "ibnu's-sebîl" olarak adlandırılan yolcular, zekâtta pay almaya hak sahibi olan kişilerdir. Bu kişiler geçici bir süreliğine bir yerde bulunan ve maddî yardıma ihtiyaç duyanlardır. Bu nedenle bazı dervişler de hayatta kalmak için zekat alma babından insanlardan bir şeyler dilenmişlerdir. Son olarak İslâm dünyasında dilenciliği meslek olarak kullananlar da mevcuttur. Sakat insanlar, çocuklar ve yaşlılar cami kapılarında ve kent merkezlerinde zorla dilendirilmekte, bu yolla geçimlerini sağlamaktan öte sermaye biriktirmektedirler. Bu durumun, derviş ve sûflerin dilenciliğe bakış açılarından net bir şekilde farklı olduğunu söylemek gerekir. Zira dervişlerin dilenmekten amaçları, dünya malına sahip olmak ya da biriktirmek değil, seyr u sülûk sürecinde karşılaştıkları açlık ve yoksulluktan kaynaklanan zorluklarla başa çıkmak ve hayatta kalmaya çalışmaktır. Çalışmada hedef kitlesine ve araştırmacılara yönelik öneriler ise tasavvufun bu yönlerinin dikkate alınarak daha derinlemesine araştırılması gerektiği yönündedir. Tasavvufun dilenciliğe bakışı, hem klasik dönem hem de Osmanlı dönemi bağlamında yüksek lisans ve doktora düzeyinde incelenebilir. Ayrıca, tasavvuf geleneğinde dilenciliğin maddî kazanç elde etme amacı taşımadığı, aksine mânevî değerlerle birleşen bir boyutunun olduğu göz önünde bulundurularak, tasavvufun hayatımıza nasıl entegre edilebileceği üzerine daha fazla düşünülmesi faydalı olacaktır.

⁵⁷ Tahsin Yazıcı, "Derviş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/190.

Kaynakça

- Akay, İhsan. *İslam Hukukunda Dilencilik*. İstanbul: Fecr Yayınları, 2019.
- Attâr, Ferîdeddin. *Tezkiretü'l-Evliyâ*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Erdem Yayınları, 1992.
- Başer, Hacı Bayram. *Şeriat ve Hakikat Tasavvufun Teşekkül Süreci*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2021.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anka Yayınları, 2005.
- Deylemî, Ebû Sücâ' Şîrûye b. Şehredâr b. Şîrûye. *Firdevsü'l-ahbâr*. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986.
- Ebû Nu'aym, Ahmed b. Abdullah el-İsfehânî. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*. Kahire: Dârü'l-Fikr, 1996.
- İmam Gazâlî. *Kimyâ-i Saâdet, (Mutluluk Hazinesi)*. çev. A. Faruk Meyan. İstanbul: Bedir Yayınları, 2001.
- İmam Gazâlî. *İhyâu 'Ulûmi'd-din Tercümesi*. çev. Abdullah Aydın. İstanbul: Ayfa Yayınları, 2020.
- Hindî, Alâüddîn Alî b. Müttakî b. Hüsâmüddîn el-. *Kenzü'l-'ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1981.
- Hücvirî. *Keşfu'l-Mahcûb, [Hakikat Bilgisi]*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018.
- İbn Hanbel, Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed. *el-Müsned*. ed. Şuayb Arnavut - Adil Mürşid. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Kara, Mustafa. "Tasavvuf Sosyal Hayatın Neresinde". *Keşkül* 5 (2005), 26-89.
- Kavaklı, Rukiye. *İlk Dönem Kaynaklarına Göre Süfînin Günlük Hayatı*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm. *Kuşeyrî Risâlesi*. çev. Dilaver Selvi. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2019.
- Küçük, Sezai - Çakar, Zahit Enes. "Zühd Döneminde Basra ve Horasanlı Zahid/Sufilerin Kesb ve Tevekkül Anlayışı". *Academic Platform Journal of Islamic Research (APJIR)* IV/2 (2020), 188-211.
- Mekkî, Ebû Tâlib. *Kûtu'l-Kulûb, (Kalplerin Azığı)*. çev. Dilaver Selvi - Yakup Çiçek. İstanbul: Semerkand Yayınları, 7. Basım, 2019.
- Muhâsibî, Ebû Abdillâh Haris b. Esed. *el-Mekâsib ve'l- vera'*. Beyrût: Müessesetu'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1987.
- Rifâî, Ahmed. *el-Burhânü'l-müeyyed*. Lübnan: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2010.
- Sağlam, Sabri. *İslam Hukuku Açısından Dilencilik*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl. *el-Mebsût*, Beyrut: Dâru'l-Marife, 1993.
- Tûsî, Ebû Nasr Serrâc. *el-Lüma', (İslam Tasavvufu)*. çev. Hasan Kâmil Yılmaz. İstanbul: Erkam Yayınları, 2016.
- Sühreverdî, Şihabüddin. *Avârifü'l-Meârif, (Tasavvufun Hakikatleri)*. çev. Abdülvehhab Öztürk. İstanbul: Saadet Yayınları, 2010.
- Sülemî, Ebû Abdurrahmân Muhammed b. el-Huseyn es-. *Tabakâtü's-sûfiyye*. ed. Nûreddîn Şüreybe. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 2014.
- Sülemî, Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin. *Risâletü'l-melâmetiyye". el Melâmetiyye ve's-sûfiyye ve ehlü'l-fütüvve*. Beyrût: Menşûrâtü'l-Cemel, 2015.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü's-sağîr*. Beyrut, ts.
- Tirmizî, Hakim. *Beyânü'l-kesb, Âdâbü'l-mürîdîn ile birlikte*. Kahire: Matbaatü's-Saâde, 1977.
- Uludağ, Süleyman. "Dilencilik (Tasavvuf)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/300. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Uludağ, Süleyman. *İnsan ve Tasavvuf*. İstanbul: Mavi Yayınları, 2001.
- Uluşınar, Hamide. "İlk Dönem Melâmetî Şeyhlerinden Hamdûn Kassâr'ın Tasavvuf Anlayışı". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 17/1 (30 Haziran 2017), 67-80.
- Yazıcı, Tahsin. "Derviş". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/188-190. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yunus. Emre. *Divan*. çev. Mustafa Tatçı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021.